

Є. А. Таликін,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського права
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля (м. Луганськ)

УДК 346.14+346.9

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ

Присвячено дослідженню меж диференціації господарської процесуальної форми. Аналізуються фактори, дія яких визначає напрямки та сферу диференціації. Обґрунтовано значення мети, завдань та принципів господарського процесуального права в якості факторів сталості господарської процесуальної форми.

Ключові слова: судовий захист, господарська процесуальна форма, диференціація, мета, завдання, принципи господарського процесуального права.

Дослідження процесу диференціації господарської процесуальної форми, її умов і меж привертає увагу науковців через низку факторів. Теоретиками та практиками господарського процесу доволі обґрунтована думка про необхідність підвищення ефективності господарського судочинства, а диференціація називається в якості важливого напрямку подібної діяльності. Побудова оптимальної моделі вирішення правових конфліктів в економічній сфері є предметом наукового пошуку вчених та правозастосувачів не тільки у вітчизняному правовому аспекті, але й у світовому масштабі. Бурхливий розвиток судових процесуальних форм захисту прав та інтересів викликає відповідне теоретичне осмислення та впорядкування. Тому розгляд диференціації в її формальному аспекті є актуальним та важливим напрямком наукової роботи.

Проблемі диференціації в тому чи іншому розрізі присвячено ряд дисертаційних досліджень, монографій, наукових статей. Доречно згадати таких авторів, як О. А. Беянович, С. В. Васильєв, С. Ф. Демченко, Н. А. Громошина, Б. М. Поляков, Г. П. Тимченко, М. І. Черленяк та інші. Відмітним є те, що інтерес до означеної тематики проявляється в усіх процесуальних галузях. Разом з тим це питання залишається актуальним, а його вирішення — далеким від одностайності.

У вітчизняному правовому аспекті диференціація господарської процесуальної форми не була предметом окремого розгляду і тому потребує спеціального дослідження.

Метою статті є визначення меж диференціації господарської процесуальної форми.

Наявні російські праці в окресленому напрямку містять значну кількість цінних положень, котрі, однак, можуть бути використані в застосуванні щодо української моделі господарського судочинства дуже обережно через істотну різницю узятих за основу концепцій економічної юрисдикції. Вітчизняні доробки стосуються в переважній більшості цивільного судочинства або ж тільки фрагментарно зупиняються на проблемі диференціації в господарській процесуальній формі.

Хоча в сучасних умовах функціонування судової системи диференціація процесуальної форми стала реальністю, науковці наголошують на тому, що господарська процесуальна форма повинна стати більш гнучкою та враховувати

різноманітний характер юридичних спорів [1, с. 69, 2, с. 22]. Не заперечуючи зазначеної вимоги, зауважимо, що не менш актуальною є теза, обґрунтована іншими вченими, про збереження сутнісної основи процесуальної форми в умовах розширення судової влади. На це справедливо звертають увагу російські вчені, підкреслюючи, що в зв'язку з ускладненням структури та характеристик спорів, що розглядаються судами, виникає питання про оцінку меж диференціації окремих видів судочинства при розгляді різних категорій справ [3, с. 6]. На жаль, вітчизняна правова наука не приділяє вказаному питанню достатньої уваги, хоча важливість визначення меж можливого розширення судової (в тому числі і господарської) процесуальної форми, незрозуміло пов'язаного з її диференціацією, загрожує розмиванням теоретичних підвалин розвитку судочинства. Як справедливо відзначено в науці, в спеціалізації повинні бути свої межі, за якими вона обертається негативними наслідками [4, с. 146]. Отже, ми вважаємо нагальними завданнями науки господарського процесу в частині дослідження диференціації господарської процесуальної форми виявлення загальних правил та меж диференціації.

Важливим аспектом дослідження диференціації є історія становлення юрисдикційних судових форм. На початкових етапах правозастосування диференціація охоплюється єдиною процедурою, що не знає поділу на кримінальний, цивільний чи інші види процесу. Але згодом при виокремленні судових форм і створенні компетентних судових органів, що застосовують відповідні форми, кожна з них напрацьовує свою практику, свій досвід, розвивається та удосконалюється деякою мірою власним шляхом. У межах кожної процесуальної галузі створюється певний досвід. Разом з тим сама основа процесу в усіх галузях є подібною у значній мірі, заснованою на спільних логічних, розумових та правозастосовних засадах. Тому досить корисним і можливим є використання позитивних напрацювань інших процесуальних галузей. Запозичення такого досвіду в аспекті диференціації судових процедур звичайно з урахуванням правил придатності до застосування в іншій галузі суспільних відносин сприятиме підвищенню рівня розвитку господарського процесу, втім, як і інших процесуальних галузей. Подолання вузького відомчого підходу та неприйняття досягнень інших наук через відстоювання "оригінальних" правових конструкцій є одним з важливих кроків в удосконаленні господарського процесу і правової системи взагалі.

Відповідність господарської процесуальної форми характеру матеріальних відносин та виду конфлікту, що підлягає вирішенню, які реалізується у вигляді формування специфічних процедур в її межах, повинна відбуватися за умови збереження єдності господарського процесу. Диференціація судово-господарських процедур не є безмежною, оскільки кількість спеціалізованих правил загрожує перерости в якість, що, в свою чергу, обумовлює появу нової галузі права. Такий шлях уже пройшло адміністративне процесуальне право, виділившись з традиційних процесуальних галузей. У науці розроблена концепція реформування законодавства України про неспроможність (банкрутство), суть якої полягає у кодифікації законодавства про неспроможність (банкрутство) з урахуванням норм інших галузей права, які тісно поєднуються з відносинами неспроможності (цивільного, адміністративного, трудового, фінансового, кримінального матеріального права, а також цивільного, господарського, кримінального процесуального права) і створенням на цій основі Кодексу України про неспроможність [5, с. 7].

Особливості процедури наявні у значній кількості категорій справ. Сьогодні існує три види проваджень: позовне, провадження по застосуванню запобіжних заходів, провадження у справах про банкрутство. Деякими авторами підкреслюється актуальність введення інших специфічних процедур, наприклад, похідного позову [6, с. 13–14] як дієвої гарантії підвищення доступності правосуддя. Сукупність таких особливостей в окремих випадках набуває якісної своєрідності, утворюючи вид провадження. У науці немає єдиної думки з приводу критеріїв виділення проваджень в процесуальних галузях, а сучасні результати наукового пошуку в цьому напрямку

схиляються до висновку про неможливість та недоцільність його відшукування. Так, Н. М. Громошина доходить висновку, що критерій для поділу проваджень на види в цивільному судочинстві, що відповідав би законам формальної логіки та праву, вже кілька десятиліть у доктрині знайти не вдається, і його пошуки не мають істотного значення та практичного змісту [4, с. 13]. Разом з тим виокремлення видів проваджень є наслідком диференціації і підлягає оцінці в руслі здійснення цього процесу.

Внаслідок диференціації зміст судочинства — процес судового правозастосування — залишається сталим, змінюється форма здійснення цього процесу. Господарський суд, керуючись господарським процесуальним кодексом, діє тільки в господарській процесуальній формі. Питання меж диференціації реалізується в площині відповідності модернізованих правил поняттю господарської процесуальної форми. Зокрема широку критику вітчизняних вчених отримало провадження із застосування запобіжних заходів. Серед недоліків вказувалось на обмеження в цих відносинах дії принципів судочинства (рівності перед законом і судом та змагальності, відсутність механізму захисту осіб), до яких вжито запобіжні заходи, від зловживання заявником цими запобіжними заходами [7, с. 27], вказувалось, що вони виходять за межі правосуддя та перебувають поза межами змагального господарського процесу як такого [1, с. 30].

Іншим прикладом є оцінка в науці наказного провадження в цивільному процесі. Ряд авторів виносить його за межі цивільної процесуальної форми, правосуддя та судового захисту [8, с. 22, 4, с. 328]. І хоча сам висновок видається нам занадто категоричним, його аргументи є вагомими та заслуговують на увагу і більш детальне дослідження.

У науці в якості орієнтирів диференціації процесуальної форми запропоновано вважати економічність та доцільність форм проваджень, коли відповідні функціональні завдання вирішуються з найменшою витратою засобів та часу [9, с. 14]. На нашу думку, вказані фактори дійсно мають місце, однак не можуть вважатися визначальними для меж диференціації, повинні застосовуватись у якості підстав цього процесу в сукупності з іншими факторами.

Межі диференціації господарської процесуальної форми визначаються факторами, що мають для неї дещо зовнішнє значення. Це, насамперед, мета та завдання господарського процесу, а також його принципи. Будучи інтегративними початками галузі, вказані положення визначають форму та зміст процесуального права і тим самим окреслюють його межі. Слід відмітити нерівнозначний характер вказаних чинників. Мета і завдання відображають суспільно необхідний та бажаний результат процесуальної діяльності суду та інших суб'єктів процесу. Мета господарського процесу свідчить про його загальне призначення, що конкретизується в завданнях. Завдання, в свою чергу, мають значення окремої проміжної мети, що слугує засобом досягнення більш віддаленої та загальної мети [10, с. 59]. Саме в завданнях найбільшою мірою виявляється специфіка тієї чи іншої галузі процесуального права, оскільки всі вони мають, загалом, спільну мету захисту прав та інтересів. Тому слушним є висловлене в науці зауваження щодо виключної цінності та обов'язковості нормативного закріплення завдань процесуального права [10, с. 58]. Завдання процесуальних галузей відображають розділення компетенції між ними, визначають обсяг охоплення суспільних відносин.

Роль принципів у визначенні меж диференціації є більш складною. З цього приводу своєрідна концепція розроблена Л. М. Мокроусовою. У її дисертаційному дослідженні обґрунтовано існування спеціальної цивільної процесуальної форми, що охоплює провадження за непозовними категоріями справ і характеризується особливою ієрархією основних принципів цивільного судочинства. У позовному провадженні провідну роль відіграють принципи диспозитивності, змагальності та рівності сторін; у провадженні, що виникає з публічних відносин, пріоритет визнається за принципом суддівського керівництва; у справах окремого провадження

принцип судової істини визначає характер та рух процесу [11, с. 11]. Вказана позиція заслуговує на увагу, оскільки відображає істотні аспекти диференціації цивільної процесуальної форми, ідея яких може бути апробована і в царині господарської юрисдикції. Однак хід викладення аргументів та характер отриманих результатів викликає певні зауваження.

Зокрема привертає до себе увагу той момент, що для характеристики специфіки видів проваджень автором взято тільки принципи, що стосуються встановлення обставин справи. Однак у науці цивільного процесу принцип суддівського керівництва не знаходить одностайної підтримки, і його виділення є досить спірним положенням. Більш того, сучасне російське цивільне процесуальне право побудоване на майже одностайному визнанні дії принципу судової істини, стосовно якого змагальність та диспозитивність виконують допоміжне призначення. Не будемо зупинятися на критиці позицій російських колег з приводу істини в процесі та можливості її встановлення, для нашого напрямку дослідження більш важливим є висновок про використання для порівняння досить неусталених і нерівнозначних категорій. Висновок про взаємну змінюваність принципів судової істини, суддівського керівництва, змагальності і диспозитивності сам по собі є надто спірним.

Крім того, до специфіки позовного провадження належать принцип рівності сторін, що є продовженням загальновизнаного положення про рівність фізичних та юридичних осіб перед судом і реалізований в усьому процесуальному праві не тільки в позовному провадженні цивільного процесу, але й в інших видах проваджень, інших галузях процесуального права. Тому обмеження його дії виключно позовним провадженням і використання в якості особливої ознаки останнього видається нам дещо недоречним.

У продовження обраної тематики роздумів на тлі вітчизняного правового регулювання набуває актуальності питання про дію інших принципів, зокрема таких, як гласність та безпосередність судового розгляду: чи змінюють вони своє положення і змістовне наповнення залежно від виду провадження, адже в провадженні по застосуванню запобіжних заходів у вітчизняному господарському процесі настільки істотно обмежено дію принципу гласності, що існують підстави говорити про його відсутність. Наказне провадження в цивільному процесі не визнає безпосередності судового розгляду. Існуюче в Російській Федерації спрощене провадження в арбітражному (господарському) процесі майже в повному обсязі заперечує усність судочинства. Ці приклади вказують на важливість теоретичного вирішення загального питання про дію принципів процесуальної галузі права, їхню ієрархію тощо.

Слід погодитись із Л. М. Мокроусовою в тому, що обраний нею аспект процесу, а саме співвідношення активності суду та сторін у встановленні обставин справи має виключно важливе значення для виявлення суті процесуальної форми. Разом з тим, на наш погляд, нинішній стан розвитку сфери вирішення правових конфліктів дає підстави говорити про те, що модель співвідношення активності суду та сторін у встановленні обставин справи є тільки одним із аспектів формування окремої процесуальної форми. Тому на вітчизняному правовому тлі створено не лише адміністративне судочинство, яке відбувається в адміністративній процесуальній формі, але й функціонує мережа адміністративних судів. Тенденції до відокремлення адміністративного судочинства наявні і в Російській Федерації у вигляді вказівки на нього як на самостійний вид у Конституції РФ, а також численних наукових розробок, що обґрунтовують доцільність існування спеціалізованих судів [12; 13]

Принципи господарського процесуального права відіграють роль допоміжних, більшою мірою інструментальних факторів, обраних законодавцем у якості способів для досягнення завдань судочинства. Аналізуючи взаємодію цивільної процесуальної форми та принципів цивільного судочинства, О. В. Рожнов вважає найважливішою специфічною властивістю цивільної процесуальної форми її середнє становище в механізмі правового регулювання, завдяки якому вона є засобом реалізації принципів

цивільного процесуального права [14, с. 8]. Незважаючи на заявлену в науці стабільність, принципи є доволі динамічним явищем, що можна спостерігати на прикладі колегіальності, гласності, безперервності тощо. У процесуальній науці багатьма авторами наголошується на нерівнозначності принципів, що є підставою для численних класифікацій [15, с. 25–31]. Не заперечуючи наукової цінності інших висновків, звернемо увагу на позиції тих вчених, які ведуть мову про існування принципів окремих інститутів, в тому числі — принципів судового розгляду [16, с. 105–106; 17, с. 33–35]. Визначення суті принципів господарського процесу та їхня класифікація не входить до завдань цієї статті, тому обмежимося зауваженням, що ряд принципів діють лише на стадії судового розгляду (гласність, усність, безперервність тощо). Тому існує практична і теоретична цінність виділення принципів судового розгляду, котрі і можуть змінюватись внаслідок диференціації господарської процесуальної форми.

Подібні принципи є похідними від суті судового засідання, яка є основною формою життя процесу. Недарма в кримінальному процесі і принципи не діють на досудових стадіях. Якісні особливості певних категорій правових спорів містять в собі потенційну можливість використання дещо зміненої форми процедури вирішення по суті, яка буде для цих категорій більш адекватною, адже судове засідання має сенс за наявності двох активних сторін з протилежними позиціями, розгорнутими аргументами, значення яких залежить не тільки від суті фактичних обставин, але й від висновків, що з них витікають, тощо. Якщо ж правових опонентів немає, або обставини справи настільки прямолінійні, що не припускають відтінків тлумачення, то судове засідання перетвориться на зайвий рудимент. За таких умов форма судового засідання може підлягати зміні із відповідним корегуванням дії принципів. Тому в наведеному нами вище прикладі істотно зменшення гласності в провадженні щодо застосування запобіжних заходів не підриває єдності господарської процесуальної форми, отже, інші принципи, що діють на стадії судового розгляду, за наявності для цього підстав не можуть виступати бар'єром для диференціації господарської процесуальної форми.

Крім того, йдеться не тільки про співвідношення окремих принципів, але й про специфічні механізми їхньої дії. Зокрема в провадженні щодо застосування запобіжних заходів принцип диспозитивності реалізується з істотними особливостями через відсутність у сторін правомочностей, пов'язаних з розпорядженням предмету позову (відмова від позову, визнання позову), та відсутність можливості укладання окремої мирової угоди щодо застосування запобіжних заходів. На це нами вже зверталась увага раніше [18, с. 4].

У літературі висловлена думка, що диференціація процесуальної форми можлива лише при збереженні рівня гарантій [3, с. 73; 4, с. 294; 19, с. 14]. Вважаємо цю думку слушною та корисною. Разом з тим важливим є збереження саме загального рівня гарантій, тобто окремі норми і правила, що виконують гарантійне призначення, можуть бути змінені або навіть скасовані. Заслугує на увагу позиція Т. В. Трубнікової стосовно того, що поява самостійних проваджень призводить до зникнення одних та появи інших процесуальних гарантій [20, с. 18]. Подібна ситуація притаманна якісній диференціації, оскільки при спрощенні процесуальної форми неминуче втрачаються норми та інститути гарантійного призначення. Тому вказана тенденція може мати місце тільки в таких категоріях справ, які внаслідок своєї своєрідності не потребують застосування усього комплексу процесуальних гарантій. Справедливий розгляд та вирішення справи в таких випадках досягається за допомогою меншої кількості гарантійних положень. Підставами для скорочення гарантійного навантаження процесу, на думку А. П. Вершиніна, можуть бути особливий характер вимог (перш за все, з грошових зобов'язань), згода сторін (або відсутність заперечень), а також особлива сила письмових доказів [21, с. 50]. Незважаючи на важливість гарантійного призначення господарської процесуальної форми, загальний рівень гарантій навряд чи може вважатися межею диференціації

процесуальної форми через недостатню чіткість критерію. Разом з тим збереження рівня гарантійного навантаження є обов'язковою умовою диференціації процесуальної форми, втім, як і інших її змін.

Отже, диференціація є необхідною тенденцією, спрямованою на встановлення адекватності господарської процесуальної форми характеру справ, віднесених до господарської юрисдикції. Диференціація господарської процесуальної форми повинна відбуватися в рамках відповідної галузі, що забезпечується дотриманням мети, завдань та принципів господарського процесу. Вказані положення становлять “постійний”, “сталий” компонент господарського процесуального права, забезпечують єдність господарської процесуальної форми за умови ефективного функціонування в її межах кількох алгоритмів розгляду справ. Інші положення можуть бути змінені внаслідок диференціації, однак за дотримання умов такої зміни, зокрема загального рівня гарантій прав та інтересів осіб, що беруть участь у справі.

Список використаних джерел

1. *Беляневич, О. А.* Про форми захисту прав суб'єктів господарювання [Текст] / О. А. Беляневич // Українське комерційне право. — 2007. — № 8. — С. 62–69.
2. *Чучунова, Н. С.* Дифференцированный порядок рассмотрения арбитражными судами споров, возникающих из публичных правоотношений [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 “Гражданский процесс; арбитражный процесс” / Н. С. Чучунова. — М., 2007. — 35 с.
3. Оптимизация гражданского правосудия России [Текст] / [С. Л. Дегтярев и др.] ; под ред. В. В. Яркова. — М. : Волтер Клуверс, 2007. — 192 с.
4. *Громошина, Н. А.* Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.15 / Громошина Наталья Андреевна. — М., 2010. — 409 л.
5. *Поляков, Б. М.* Правовые проблемы регулирования несостоятельности (банкротства) [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / Поляков Борис Моисеевич. — К., 2003 — 437 арк.
6. *Вінник, О. М.* Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів у господарських товариствах [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 “Господарське право; господарсько-процесуальне право” / О. М. Вінник. — К., 2004. — 32 с.
7. *Беляневич, О. А.* Проблеми превентивного захисту прав у господарському судочинстві та його меж [Текст] / О. А. Беляневич // Українське комерційне право. — 2011. — № 11. — С. 27–35.
8. *Сахнова, Т. В.* Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты [Текст] / Т. В. Сахнова. — М. : Волтерс Клувер, 2008. — 767 с.
9. *Манова, Н. С.* Теоретические проблемы уголовно-процессуальных производств и дифференциации их форм [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Манова Нина Сергеевна. — М., 2005. — 443 с.
10. *Жилин, Г. А.* Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы [Текст] : [монограф.] / Г. А. Жилин. — М. : Проспект, 2010. — 576 с.
11. *Мокроусова, Л. М.* Порядок рассмотрения гражданских дел неискового производства как специальная гражданская процессуальная форма [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 “Гражданский процесс; арбитражный процесс” / Л. М. Мокроусова. — М., 2009. — 31 с.
12. *Анохин, В. С.* Административные суды [Текст] : [монограф.] / В. С. Анохин. — М. : Волтерс Клувер, 2011. — 200 с.
13. *Старилов, Ю. Н.* От административной юстиции к административному судопроизводству [Текст] / Ю. Н. Старилов ; [предисл. В. А. Панюшкина]. — Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2003. — 143 с.
14. *Рожнов, О. В.* Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / О. В. Рожнов. — Х., 2000. — 20 с.

15. Тимченко, Г. П. Теоретичні проблеми та практика реалізації принципів судочинства в Україні [Текст] : [монограф.] / Г. П. Тимченко. — К. : Юридична книга, 2010. — 336 с.
16. Алексеев, С. С. Проблемы теории права [Текст] / С. С. Алексеев. — Свердловск : Свердловский юрид. ин-т, 1972. — Т. 1. — 396 с.
17. Гражданский процесс [Текст] / под ред. К. С. Юдельсона. — М. : Юрид. лит., 1972. — 440 с.
18. Таликін, Є. А. Запобіжні заходи в господарському судочинстві [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 "Господарське право; господарсько-процесуальне право" / Є. А. Таликін. — Донецьк, 2010. — 18 с.
19. Рустамов, Х. У. Дифференциация форм уголовного процесса: современные тенденции и проблемы совершенствования [Текст] : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Рустамов Хасплат Умалатович. — М., 1997. — 339 л.
20. Трубникова, Т. В. Упрощенные судебные производства в уголовном процессе России [Текст] : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Трубникова Татьяна Владимировна. — Томск, 1998. — 264 л.
21. Вершинин, А. П. Способы защиты прав в суде [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук в форме научн. докл. : 12.00.03 / Вершинин Александр Павлович. — СПб., 1998. — 58 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою господарського права
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
(протокол № 3 від 11 лютого 2012 року)*

Надійшла до редакції 30.05.2012

Талькин Е. А. Отдельные аспекты определения пределов дифференциации хозяйственной процессуальной формы

Посвящена исследованию пределов дифференциации хозяйственной процессуальной формы. Анализируются факторы, действие которых определяет направление и сферу дифференциации. Обосновано значение цели, задач и принципов хозяйственного процессуального права в качестве факторов стабильности хозяйственной процессуальной формы.

Ключевые слова: *судебная защита, хозяйственная процессуальная форма, дифференциация, цель, задачи, принципы хозяйственного процессуального права.*

Talykin, E. A. Certain Aspects of the Definition of the Limits of Economic Procedural Form Differentiation

The article investigates the limits of economic differentiation in procedural form. The author analyzes the factors that effect which determines the direction and scope of differentiation. Justified by the value of the goal, objectives and principles of economic procedural law as factors of stability and economic procedural form.

Keywords: *judicial protection, economic procedural form, differentiation, goal, objectives, principles economic procedural law.*

